

A FELEKEZETEN KÍVÜL ÁLLÓKRÓL.

Hét esztendeje immár, hogy elzúgtak utolsó viharai is a nagy csatáknak, a melyek az egyházpolitikai reformok gyűjtőneve alatt összefoglalt korszakos alkotások körül folytak a magyar parlamentben és társadalomban. Fel-felharsan ugyan még a parlament porondján legyőzött táborban egy-egy éles hangú papirostárogató, de hasztalanul fújja a riadót, harczy kedvet nem tud éleszteni. Hét esztendő bőségesen elég volt arra, hogy benne a felkorbácsolt szenvedélyek hullámai elsimuljanak. A politikai Cassandrák helyébe a fennálló intézmények valóságos hatását mérlegelő államférfiakra vár szerep; a rémlátást a bevégzett tények észlelése váltja föl; a jövőbe vetített, fantáziát izgató csalékony ködképek helyébe a valóság szigorú tükre: a statisztika lép. E tükörbe minél gyakrabban belenézni parancsoló kötelesség, mert fontos nemzeti érdek fűződik ahhoz, hogy alkotásaink valódi hatásával, éltető vagy romboló erejével tisztában legyünk. Sokszoros nyomatékkal szólal meg bennünk a tájékozódás iránt való kötelesség szava oly intézményekkel szemben, a melyek a nemzet egész testét átfogó fontosságuk révén már megalkotásuk idején az intézményeknek merőben ellentétes hatásokat jövendőlk két óriási táborba gyűjtötték mondhatni az egész ország népét. Ily alkotások az egyházpolitikai törvények is. Közöttük a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvény volt az, a mely a törvényesen bevett és elismert felekezetekből való kilépést megengedő szakasza miatt szinte a leghevesebb ellenzésre s talán szám szerint is a leg-erősebb ellenséges táborra talált. Tudjuk, hogy e javaslat törvény nyé alakulása körül két nagy elvi álláspont ütközött meg egymással: az egyik a vallásszabadság álláspontja volt, a mely

azon az ősjogon sarkallott, hogy a végső okok és végső czélok felől mindenki szabadon alkothatja és vallhatja meggyőződését, a másik pedig — kétségen kívül tiszteletreméltó aggodalmaktól vezetve — a felekezeten kívül állást a vallástalansággal egyértelműnek vette s az erkölcsi elvadás és az erkölcsi világrendtől való elszakadás veszedelmétől féltette a tervezett törvény uralma alatt az embereket. Melyik álláspontnak adtak igazat a következmények, minő hatásoknak lett szülőanyja a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvény, most már kétségtelen bizonyossággal megítélhető azokból az adatokból, a melyeket a magyar hivatalos statisztika a törvény életbeléptetésének első esztendeje óta gyűjt s a melyeket a felekezeten kívül állók fészkeül tekinthető vidékek egyes főszolgabíráitól magánúton nyert adatokkal is módomban volt kiegészíteni. Minő mederben folyik ez a mozgalom; terjedőben van-e vagy csillapulóban; hol van hazája; rejt-e magában veszedelmet az államra, a közerkölcsökre, a fennálló egyházakra; minő okokból táplálkozik; mely vallásfelekezetek és mely nemzetiségek körében hódít; van-e vele szemben teendője az államnak és az egyházaknak: íme azok a kérdések, a melyekre itt feleletet várunk. Kitűzött feladatunk megoldásának során mindenekelőtt a törvényesen bevett vagy elismert felekezetek kötelékéből való kilépések mozgalmának számszerű kiterjedését vizsgálva, arra a meglepő eredményre jutunk, hogy a törvény olyan széleskörű és mélyreható erkölcsi forrongást távolról sem okozott, a milyentől a javaslat ellenzői annak idején félték. Hat esztendő alatt: 1896-tól 1901-ig ugyanis mindössze 15,824-en jelentették be a törvényesen bevett vagy elismert vallásfelekezetek kötelékéből való kilépésüket s ezek közül is a szóban forgó idő alatt 556-an visszaléptek a felekezeti kötelékbe. E mellett teljes mértékben magára vonja figyelmünket az a körülmény, hogy a kilépettek túlnyomó része, szám szerint 8925 egyén a törvény uralmának első két esztendejében: 1896-ban és 1897-ben hagyta el felekezetét; a harmadik esztendőben már mindössze 2520 kilépés történt, a törvény fennállásának negyedik, ötödik és hatodik esztendejében a kilépettek száma évenként másfélezer körül van. Ez a kétségtelenül csökkenő irány — úgy látszik — megpecsételi a mozgalom jövő sorsát s egyúttal világosságot vet egy más, a törvény hatásának megítélése szempontjából rendkívül fontos dologra is. Az első két esztendőben történt feltűnően nagyszámú kilépéssel szem-

ben a rákövetkező évek kilépési mozgalmának tetemes megcsappanása már magában véve sem hagyhat bennünket kétségben afelől, hogy a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvény életbelépésekor szervezett tömegeket talált, a melyek lélekben egy bevett vagy elismert vallásfelekezethez sem tartoztak és siettek élni a törvényadta lehetőséggel, hogy elszakítsák azt az immár úgysis pusztán külső köteléket, a mely őket törvényes hitfelekezetükhöz fűzte. Nyilvánvaló, hogy a mint egyszer ez a törvény uralma előtti időben évek során át felszaporodott tömeg, hogy úgy mondjuk törvényesíti felekezeten kívül állását, kimerül az a forrás, a melyből most a felekezetből való kilépések mozgalmá táplálkozik s ha csak újabb ható okok újabb lökéseket nem adnak neki, meg fog szűnni e mozgalom, a mely ma még csupán a szervezett keretekben már szinte évtizedek óta meglévő anyagot ruházta fel a törvényesség formáival. Ezt a feltevést megerősíti az a tény, hogy azok az egy-egy területen nagy tömegben előforduló kilépések, a melyek a törvény uralmának első két esztendejét jellemezték, most már nem ismétlődnek, meg azután az is, hogy egyes törvényhatóságokban, a melyek eleinte a felekezetből való kilépések termékeny talajának mutatkoztak, ez a mozgalom egyszerre csak megszűnt, nyilvánvalóan azért, mert kiürült a medence, a melyből táplálkozott, így Hódmezővásárhely 1896-ban 227, 1897-ben 236 kilépettet mutatott fel, 1901-ben egyet sem; Csanád vármegye területén 1896-ban 466 kilépés történt, a rákövetkező öt esztendőben összevéve 124.

Egyébiránt nem kell a pusztá következtetések süppedékes mezején megmaradnunk, ha azt akarjuk bebizonyítani, hogy a törvény nem fakasztott új hajtásokat a felekezetenélküliség rég megmunkált talajából, hanem csupán a meglévő hajtások létezését tette konstatálhatóvá. Világosságot vetnek erre a tényre a főszolgabírák és polgármesterek jelentései is, a melyek arról tanúskodnak, hogy a kilépettek több mint háromnegyed része már régen — mint ők mondják — »az igaz vallás« híve: nazarénus vagy baptista volt. Hogy a kilépés mozgalmának gyökerei régebbi időkre nyúlnak vissza, a kilépettek életkorának megvizsgálásából is kiderül, 83 százalékuk meghaladta a harmincz évet, sőt a több mint ötven évesek is majdnem egyharmadát alkotják az összes felekezeten kívül állóknak. A korról lévén szó, nem tagadhatjuk el, hogy az első esztendőkhöz képest a fiatalabb korosztályok arányszáma határozottan emelkedőben

van, de hogy e mozgalom az ifjak közt ma sem hódít valami túlon túl veszedelmes mértékben, abból is kitűnik, hogy a 24-ik életévüket be nem töltött ifjak és lányok közül 1901-ben 234-en léptek a felekezeten kívül állók sorába, míg a törvény fennállásának első esztendejében 250-en, a másodikban meg 413 an.

Hogy a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvény valóban a léleken egy felekezet kötelekébe sem tartozó egyének szervezett, kész tömegét találta maga előtt, kétségtelenül kiviláglik a felekezeten kívül állók sajátságos helyrajzi megoszlásából is. A kilépés mozgalma ugyanis sem kezdetben nem terjedt ki, sem az évek további folyamán nem jutott el az ország egész területére: 89 törvényhatóságunk közül 1896-ban 33, 1897-ben 34, 1898-ban 31, 1899-ben 29, 1900-ban 27, 1901-ben 31 törvényhatóság területén történt kilépés és 23 vármegyei és 6 városi törvényhatóság volt 1901 végén, amelyet a kilépések mozgalma a tárgyalásunk anyagát alkotó hat esztendőben teljességgel megkímélt. Még ennél is többet mond és a kilépések tömörített, egy-egy vidékhez kötött voltát még élesebben megvilágítja az a tény, hogy az összes kilépettek kilencztized része évről-évre ugyanabból a területileg egymással összefüggő 11 törvényhatóság lakosainak sorából kerül ki, u. m.: Baranya, Tolna, Bács-Bodrog, Pest, Békés, Bihar, Arad, Csanád, Temes és Torontál megyékből, 1901-ig hozzájuk számítva még Hódmezővásárhelyt is.

Honnan van a felekezetből való kilépések mozgalmának ez a sajátságos lokalizálódása? Hiszen ha a kilépéseket a törvény hatásának lehetne tulajdonítani, e hatásnak egyenlően kellene érvényesülni az országnak megegyező viszonyok közt lévő vidékein, míg a különböző gazdaságú, kultúrájú, vallású és nemzetiségű területeken más más hatásának kellett volna lennie a törvénynek. E helyett azt látjuk, hogy pl. az egészen különböző gazdasági és faji összetételű Békés és Bihar megyék egyaránt hálás talajul szolgáltak e mozgalomnak, a mely viszont a fent felsorolt megyékkel egészen megegyező jellegű törvényhatóságokat teljesen megkímélt. E szembeeszkö helyhez kötöttséget nem magyarázhatjuk mással, mint azzal a közönségesen ismert tényvel, hogy azok a törvényhatóságok, a melyek a törvény életbelépése óta eltelt hat esztendő alatt a felekezetből kilépettek zömét szolgáltatták, egyben a fészkei voltak a hazánkban évtizedekkel ezelőtt gyökeret vert nazarénus és baptista szektáknak is. Ez a tény szolgál magyarázatul annak a jelenségnek is, hogy e mozgalom egyes vármegyéken belül is nagyon egyenlőtlenül

oszlik meg: némely járásokat, sőt ugyanazon járás egyes községeit is teljesen érintetlenül hagyja, míg más járásokban, vagy ugyanazon járás más községeiben, a melyekben t. i. a nazarénusoknak vagy baptistáknak már előbb megalakult hitközségeik voltak, meglepő erővel lobbant föl egyszerre. A sok példa közül elég Bihar vármegyét felemlíteni, a melynek majdnem ötszáz községe közül e mozgalom csak 30 községben lépett fel s e harmincz község közül is csak nyolcban: Csökmön, Feketétón, Tulkán, Nagyszalontán, Gyantán, Bélfenyéren, Tenkén és Feketebátoron öltött nagyobb arányokat. A felekezeten kívül állók fészkeül tekinthető vármegyéket egyenkint vizsgálva Bács-Bodrogon találunk legtöbb kilépést, a mely megye a nazarénusoknak a múlt század hatvanas évei óta tudvalevőleg főtanyája volt. Magában a most említett törvényhatóságban az elmúlt hat esztendő alatt 3655-en jelentették be a törvényesen bevett vagy elismert vallásfelekezetek kötelékéből való kilépésüket, vagyis a vármegye minden ezer lakosa közül hatan. A sorban utána következő Temes vármegyében 2162-en léptek ki ez idő alatt.

A kilépettek helyrajzi megoszlásának ismereténél fontosabb nemzetiségük és elhagyott vallásfelekezetük szerint való tagozódásuk megvizsgálása, mert ez rávezet bennünket a kilépések erkölcsi hatásának és a magyarság szempontjából káros, hasznos vagy közömbös voltának eldöntésére.

A hitfelekezetek számszerű vesztesége tekintetében a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvény uralmának kezdetétől máig lényeges és örvendetes átalakulás mutatkozik. A felekezetből való kilépések mozgalmának eleinte az volt egyik legjellemzőbb tünete, hogy legerősebben az evangélikus református egyházat támadta meg, a mely a kilépések első esztendejében az összes egyházakat ért számszerű veszteségnek egymaga 38,6%-át, második esztendejében 38,2% át viselte. 1898 óta azonban évről-évre kisebb számban szerepelnek a reformátusok a kilépettek sorában s míg az első két esztendőben a kilépettek számaránya tekintetében messze maguk mögött hagyták a többi felekezeteket, 1901-ben a soraikból történt 250 kilépéssel a negyedik helyre kerülnek a görögkeletiek (782), római katolikusok (301) és ág. hitv. evangélikusok (253) mögé, (a zárójelbe tett számok az egyes vallásfelekezeteknek a kilépés okozta veszteségét mutatják). Viszont a görögkeletiek körében a mozgalom 1898 óta egyre nagyobb erővel jelentkezik, úgy hogy a mozgalom élére az utóbbi években a reformátusok helyére ők kerültek, a mit jellemzően világít meg az a tény,

hogy míg a törvény fennállásának első esztendejében száz kilépett közül csak 18 került ki a görögkeletiek sorából, 1901-ben már száz kilépő közül 47 a görögkeleti vallást hagyta oda, míg a reformátust csak 15. Az utóbbi évek a görögkeletiek számát a kilépettek sorában annyira felduzzasztották, hogy az 1896-tól 1901-ig eltelt hat esztendő folyamán 4676 főre rugó számszerű veszteséget szenvedtek a kilépések következtében 3 így nem sokkal kevesebbet, mint a református egyház, a mely 5233 hívőt veszített. A szenvedett veszteség számszerű nagysága tekintetében harmadik helyen a római katolikus egyház sorakozik, a melynek hívei közül hat év alatt 3167-en jelentették be kilépésüket, úgy hogy az összes kilépetteket véve számításba száz kilépett közül húsz a róm. kath. egyház kebelébe tartozott kilépése előtt. A törvény uralmának három első esztendejében erősebb volt a római katolikusok közt a kilépés mozgalma, mint a három legutóbbi esztendőben: 1896-tól 1898-ig a kilépetteknek mindig több mint egyötöde a római katolikus vallást hagyta el, míg 1899-ben minden száz kilépett közül már csak 16 volt előbb római katolikus, 1900-ban meg csak 11. 1900-ról 1901-re főként Pest, Bács és Csanád vármegye római katolikusainak tömegesebb kilépése következtében ez az arányszám 11-ről 18-ra emelkedik, anélkül azonban, hogy a római katolikus egyházra nagyobb veszedelmet rejtene magában, a mi onnan is kitűnik, hogy míg 1901-ben a felekezetükből kilépett római katolikusok száma 301 volt. 1896-ban több mint háromszor annyi, szám szerint 923 római katolikus lett felekezetesen kívül állóvá s így az utóbb említett esztendőben száz kilépés közül 23 a római katolikus egyháznak okozott veszteséget. A lutheránusok közül az eltelt hat esztendő alatt 2448-an jelentették be kilépésüket, még pedig 1448-an a törvény uralmának két első esztendejében, míg a rákövetkező négy esztendő összesen kerek ezer főre rúgó veszteséget hozott az egyháznak. Többi hazai hitfelekezeteinkből nem volt számottevő kilépés: a tekintélyes számú (1.841,272 főre menő) hívőt számláló görög katolikus egyházból mindössze 216-an léptek ki, míg pl. a hétszáz ezerrel kevesebb hívőt magában foglaló ág. hitv. evangélikus egyházból, mint láttuk, több mint tizenegyszer ennyien. A teljesség kedvéért megemlítyük még, hogy hat esztendő alatt az unitáriusok közül heten, az izraeliták közül 77-en lettek felekezetesen kívül állókká.

Ha a felekezetből való kilépések hatását az egyes hit-

felekezetekre helyesen akarjuk megítélni, figyelmet kell fordítanunk arra, hogy az egyes felekezetek hívei minő arányban szerepelnek az ország népességében és minő részt foglalnak le a kilépések által szenvedett veszteségekből. Mert természetes pl., hogy a nagy római katolikus egyház egy szám szerint nagyobb veszteséget is kevésbé érez meg, mint a nála hat és félszer kevesebb hívőt számláló lutheránus egyház. Ebből a szempontból fontosnak kell tartanunk a következő párhuzamba állítást.

	100 lakos közül volt az 1900-i népszámlálás szerint	100 kilépett közül volt (elha- gyott felekezetét tekintve)
Római katolikus.....	48,7	20,0
Görögkeleti	13,1	29,5
Ág. h. ev.....	7,5	15,5
Ev. ref.....	14,4	33,1

Elég, ha e négy felekezet tekintetében vonjuk meg a párhuzamot, mert ezekből került ki a kilépettek több mint 98 százaléka. Ez arányszámok láttán szinte izgató érdekességgel tolu elénk a kérdés: miért ölt a felekezetből való kilépés mozgalma sokkal nagyobb arányokat a két protestáns és a görögkeleti egyházban, mint a római katolikus egyházban, a mely — mint látjuk — az egyetlen a felsorolt négy felekezet közt, a melynek hívei erősebb, még pedig sokkal erősebb arányban vannak képviselve az ország népességében, mint a kilépettek sorában. Ha ezt a kérdést azzal akarjuk megfejteni, hogy a kilépettek több mint háromnegyede nazarénus vagy baptista és a nazarénizmus meg a baptizmus köztudomás szerint már évtizedek óta erősebben hódított a protestánsok és a görögkeletiek közt, mint a római katolikusok sorában, valóságot mondtunk ugyan, de a problémát még sem oldottuk meg. Feleletünk csak akkor lesz kielégítő, ha azt megtudjuk magyarázni: miért szolgáltak a protestáns és görögkeleti egyházak hálásabb talajul az említett szekták elterjedésének, mint a római katolikus egyház. E mindenesetre érdekes és feltűnő jelenséget természeténél fogva inkább csak feltevésekkel próbáljuk megmagyarázni a következőkben: a nazarénizmus és baptizmus kétségenkívül lelki rajongásnak a szülőtte, jórészt abból fakad, hogy a hívek egy részét az a vallás, a melyhez törvény szerint tartoztak, nem elégítette ki, mert nem tartotta bennük eléggé ébren a közösség tudatát, nem felelt meg érzelmi világuknak. A protestáns egyházak, a melyek hívei közt különben is sok a tudákos, úgynevezett bibliás ember, a ki azt hiszi

magáról, hogy a hit dolgaiba be van avatva és a lelkiekben papjára nem szorul, a maguk egyszerűségében a rajongók túlhevült fantáziáját nem tudják egyensúlyban tartani, míg a katolikus egyház, a melynek híveiben különben is nagyobb a bízó hit és az egyházi fegyelmezettség, több táplálékot tud nyújtani a vallási rajongásnak, sőt túlzásainak is helyet tud adni az önmagukat sanyargató szerzetesrendekben s ez által eléri azt, hogy a túlságos vallásos szenvedelem nem csak hogy nem fordítja az egyház ellen romboló hatását, hanem egyenesen az egyház céljainak szolgálatába szegődik. A görögkeleti egyháznak meg azért volt csekély az ellenálló ereje e szektákkal szemben, mert általában kevés gondot fordított a lelkészek tudományos képzésére és anyagi helyzetének biztosítására, a mi nem egy helyütt annál könnyebben idézte elő a vallásos nevelés elhanyagolását és a lelkészi tekintély aláhanyatlását, mert az egyházi kormányzat sem tudott mindig elég erősen beavatkozni ott, a hol erre a bajok leküzdése végett szükség lett volna. E mellett úgy a két protestáns, mint a görögkeleti felekezetnél is tekintetbe kell venni az egyházi szolgáltatások terhes, a hívekre helyenkint majdnem elviselhetetlen súlylyal nehezedő voltát, a miről különben alább, a kilépések okainak fejtegetésénél bővebben lesz szó.

Hogy a nazarénus és baptista szekták terjeszkedésének egyik főoka abban rejlik, hogy a közösség tudatát a hozzájuk tartozókban folyton ébren tartják, az is bizonyítja, hogy e szekták nem tudtak maguknak utat nyitni a vallási közösség tudatától át- meg áthatott felekezetek: az unitáriusok meg a zsidók közt, nyilván azért, mert az unitáriusok csekély számuk révén mindig élénken érzik vallási összetartozásukat, a zsidókban meg a faji egység és az évszázados elkülönítettség nagyon kifejlesztette az összetartozás tudatát.

Látni, hogy a kilépetteknek elhagyott felekezetük szerint való tagozódása különösen két jellemző tényről állít homlokterbe. Az egyik az, hogy a felekezetből való kilépések csak azokban a felekezetekben jelentkeztek igazi erővel, a mely felekezetek már a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvény uralma előtt való időben megnyíltak a nazarénizmus és baptizmus előtt. A másik jellemző tény az, hogy a kilépések egy vallásfelekezetnek sem okoztak számot tévő kárt: a legnagyobb veszteséget szenvedő reformátusok között pl. minden ötszázadik hívőre jut egy kilépés, a többi egyházakban meg ez az arány

természetesen még kedvezőbb. Még megnyugtatóbbá teszi a helyzetet az a tény, hogy a kilépések zömé minden vallás-felekezetenél a két első esztendőre esik, míg a harmadik évtől kezdve e mozgalom erősen megcsappant, az egy görögkeleti felekezet kivételével, a melyben az utolsó két esztendőben a nazarénus és baptista szekták észrevehető térfoglalásáról adhatunk számot. Annak az erkölcsi horderőnek megítéléséhez azonban, a melylyel a kilépések az egyes felekezetekre hatnak, nem a számszerű veszteség mérlegelése, hanem a kilépés okának a kifürkészése adja meg a kulcsot, a mely előttünk még vigasztalóbb állapotot tár fel, mint a számszerű veszteség csekély volta. Eddigi fejtegetéseink során rámutattunk arra, hogy a kilépettek tetemesen túlnyomó része már régóta nazarénus vagy baptista volt s így lélekben jó ideje nem tartozott ahhoz a vallásfelekezethez, a melyhez a törvényes kényszerűség köteléke fűzte. Már pedig az olyan hívőben, a ki belsejében elfordul attól az oltártól, a melyen őt a törvény áldozni készíti, a ki belső hit nélkül pusztán névleg vagy csak az anyagi hozzájárulás szálaival van fűzve a felekezethez, a melyben született, valóban egyetlen egyháznak se telhetik öröme s a közte és az ily hívő közt fennálló természetellenes és hazug kötelék nyílt elmetszéséből az egyházra kár nem háramolhatik.

A felekezeten kívül állók anyanyelv szerint való megoszlása épen olyan tarka képet nyújt, mint a minőt elhagyott felekezetük szerint való tagozódásuk mutatott. Ez különben már azért is természetes, mert népünknek vallás szerint való megoszlása sokszorosán át meg átszövi a nemzetiségi alakulásokat. Mielőtt a felekezetből való kilépéseknek nemzetiségi szempontból való fontosságát méltatnék, előbb szükségképen fel kell sorolnunk azokat a számokat, a melyek megmutatják, hogyan oszlanak meg a felekezetből kilépettek nemzetiség szerint. A hat év alatt felekezeti kötelékből kilépett 15,824 egyén közül 7895 volt magyar, 2916 szerb, 1836 oláh, 983 tót, 840 német, a többi egyéb és ismeretlen anyanyelvű. Látni, hogy a kilépetteknek épen fele magyar; e mellett azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy az ország népességének 51,4%-a magyar, — a magyarok részesedése tehát nagyobb az ország népességében, mint a felekezeten kívül állók sorában. Viszont a szerbek az anyaország népességének csak 2,6 százalékát alkotják, míg a felekezeten kívül állók közt aránylag hétszer ennyien vannak, az összes kilépettek 18,4%-a szerb anyanyelvűek közül kerülván

ki. A jövő fejlődés megítélése szempontjából fontos körülmény, hogy a magyarság számaránya a kilépettek sorában 1897 óta egyre csökken: 1897-ben ez az arány 58,2% volt, 1901-ben 31,2%. Az oláhoknál és a szerbeknél azonban a kilépések mozgalma az évek során át semmit se veszített elevenségéből, sőt a szerbeknél az utolsó esztendőben meglepő erővel lobbant fel, a szerb anyanyelvű kilépettek számát ez egy esztendőben 551-re emelvén, az 1900. évi 164-ről. Ezzel a magas számmal a szerb anyanyelvűek 1901-ben a kilépettek élére kerültek, első ízben előzván meg a magyarokat, a kik közül 522-en lettek felekezeten kívül állókká. A magyarok arányszámának folytonos fogyatkozása és a szerbek arányszámának felszökkenése az utolsó évben egyenesen összefüggésben áll azzal a már ismertett jelenséggel, hogy a reformátusok közül egyre kevesebben, a görögkeletiek közül meg egyre többen jelentik be kilépésüket felekezetükből.

A kilépettek nemzetiség szerint való megoszlásának vizsgálatánál legfontosabb kérdés gyanánt nyomul elénk annak eldöntése: ártalmára vannak-e a kilépések a magyarságnak? Erre csak úgy adhatunk alapos választ, ha előbb két más kérdésre felelünk. Tudnunk kell ugyanis először azt, hogy a magyarság az elhagyott felekezetekben talált-e olyan erős támogatást, a melynek új, felekezeten kívüli állapotában hiányát érezheti, másodsor meg kell figyelniük, hogy oly vidékekre esik-e a kilépések zöme, a melyeken a magyarság az egyház támogatásától megfosztva, a nemzetiségek prédájául esik. Előbb az utóbbi kérdésre adjuk meg a feleletet azzal, hogy rendre felsoroljuk azokat a vidékeket, a melyeken a magyarság tömegesebben jelentette be felekezetéből való kilépését. Íme: Baranya vármegye kétharmad részben magyar siklói járása, meg erős magyar kisebbséglakta baranyavári járása; Tolna tiszta magyar tamási és magyar többségű simontornyai járása, Bács négyötöd részben magyar topolyai járásának magyar községei, meg a magyarságtól tért foglalni különben sem tudó szerb kisebbséggel szemben álló magyar többséglakta óbecsei járása; a színmagyar Csongrád vármegye, Szegeddel meg Hódmezővásárhelylyel, Pestmegyében a négyötöd részben magyar kiskőrösi és dunavecsei járások, az erős magyar többségű ráeczkevei járás, azután Kiskunhalas; Békés hatheted részben magyar békési, még inkább színmagyar szeghalmi és négyötöd részben magyarlakta orosházi járásai; Bihar élesdi járásának tiszta magyar

Örvend községe s háromnegyed részben magyar nagyszalontai járásának két tiszta magyar községe; Arad megye kisjenői járásának két erős magyarságú községe (Ágya és Erdőhegy), Csanád megye kilencztized részben magyar kovácsházi járása: ezek azok a tájak, a melyekből a magyar nemzetiségű kilépettek zöme kikerül. Magyar és magyaroktól környezett vidékek ezek, a melyek magyar népét nem kell attól féltetni, hogy elhagyott vallása támogatását elvesztve, a környező nemzetiségek áradatába fül.

Nézzük meg azonban, elegendő és kellő támogatásban részesíti-e a magyarságot az a két vallásfelekezet; a római katolikus és evangélikus református, a mely a magyar anyanyelvű kilépettek zömét szolgáltatja. A római katolikus egyház legújabbán örvendetes figyelmet fordít ugyan a magyarság érdekeire, a mai napig azonban tény az, hogy a magyarság még számbeli súlyának megfelelő arányban sem tudott érvényesülni ez egyházban, a minek jellemző bizonyosságát láthatjuk abban, hogy vagy másfélszáz olyan római katolikus plébánia van, a melyben valamely más főnemzetiség mellett a magyar anyanyelvű hívek száma — nem is tekintve a magyarul beszélni tudó idegen ajkúak nagy számát — 100, 200, 300, 500 sőt 1000 léleknél is többre rúgott, a nélkül, hogy e plébániák egyházi életében: hitszónoklatoknál, egyházi énekeknél, utániaknál stb. a magyar nyelv legalább mint második nyelv mellékesen alkalmazásban volna. A római katolikus egyház tehát egészen a legújabb időkig, kétségtelenül nem a magyarság iránt való közömbösségből, hanem pusztán konzervativizmusából folyólag még a magyarság részéről jogosan támasztható igényeket sem elégítette ki, úgy, hogy a helyzetet kellő tárgyilagossággal szemlélve a római katolikus egyházból különben is csekélyebb számmal kilépő magyarság nemzetiségét a kilépés ténye által nem tekinthetjük veszélyeztetettnek. Más megítélés alá esnek azok, a kik az ev. ref. egyházból lépnek ki, a mely egyháznak a magyarság érdekében folytatott működését nagyban megkönnyíti az, hogy hívei közt más, mint magyar úgyszólván nincs is. A kik a református egyházból léptek ki, a felekezeti kötelék megszakításával kétségkívül erős vértjét dobták el a magyarságnak, de ezzel szemben megnyugtatóan szolgálhat a kilépetteknek általában is csekélynek mondható s köztük a reformátusoknak különben is évről-évre csökkenő száma meg az, hogy a magyarok kilépése túlnyomóan

vidékeken történik, a hol a nemzetiségi hódításoknak talaja nincs. Ellenben nyereséget remélhetünk a magyarság szempontjából abban, hogy aránylagosan évről-évre nő a felekezeti kilépő szerbek és oláhok száma, a kik a magyarsággal szemben merev vagy épen ellenséges magatartást tanúsító nemzeti egyházaikból: a görögkeleti szerb és görögkeleti román egyházból kiragadva talán hozzáférhetőbbekké válnak a magyar állameszme számára.

A felekezetből való kilépésekben csak egy okból láthatunk a magyarságra nézve határozott, de a mozgalom csekélységénél fogva nem nagy jelentőségű hátrányt: a felekezetből való kilépések voltaképpen két új, bár még el nem ismert felekezetnek: a nazarénus és baptista felekezetek kialakulásával vannak összefüggésben s mivel e szekták részben a magyarok közül tobozzák híveiket, a felekezet szerint már is kelleténél többféle szakadozott magyar társadalmat még több részre hasogatják s ezzel az egységben rejlő ellenállási képességét is gyöngítik e társadalomnak, még pedig annál veszedelmesebb mértékben, mert épen olyan korban élünk, a mely a vallási kérdéseket türelmetlenül tolja előtérbe s könnyű szerrel ad alkalmat politikai kalandoroknak arra, hogy bárminő fontos nemzeti célzt szolgáló intézménybe a felekezeti elfogultság tűzcsóvját dugva, lángba borítsák az egységes magyar társadalom épületét, harcba vivén egymással a felekezeteket. Mivel részben a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvény hatásának megvilágítását vettük célba, meg kell itt mondanunk, hogy maga a törvény a most említett káros hatás szempontjából teljesen közömbös, mert tudjuk, hogy a nazarénizmus és baptizmus a törvény uralma előtt évtizedekkel megvolt, sőt virágzott, elannyira, hogy pl. a nazarénusoknak már az ötvenes években Bács megyében, Pacséron úgynevezett püspökük volt Kalmár (Kramer) István személyében.

A törvényesen bevett és elismert vallásfelekezetek kötelekéből való kilépések vizsgálásának legfontosabb fejezete a kilépések erkölcsi hatásának megmérése. Nem lehet előttünk közömbös, sőt egész állami létünk és közállapotaink jövő alakulása szempontjából nagyon is fontos érdek fűződik annak megismeréséhez, hogy a felekezeti kötelekből való kilépések valóban romboló hatással voltak-e a közerkölcsökre, együtt járnak e a vallástalansággal és erkölcsi elvadulásba sülyesztik-e a népet, a mitől a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvény javaslatának ellenzői annak idején rettegetek.

A kilépések erkölcsi hatásának megmérése két eszköz kínálkozik: az egyik a kilépések okainak kifürkészése, a másik a felekezeten kívül állók erkölcsi állapotának megvizsgálása. Ha ugyanis a kilépések rugója kicsinyes vagy épen szennyes önérdék, vallástalanság vagy mai társadalmi rendünk alapjait aláásó vallásellenes érzület, a kilépések mozgalmát mint mai viszonyaink közt az altruistikus társadalmi eszmének és a köz-erkölcsöknek ellenségét károsnak és veszedelmesnek kell bélyegeznünk s terjeszkedésének gátat kell vetnünk, valamint nem szabad e terjeszkedést megtűrnünk akkor sem, ha a kilépés indító oka erkölcsi szempontból nem esett ugyan kifogás alá, de a szektákká tömörült kilépettek életfelfogása és viselkedése veszélyezteti a közerkölcsöket. Tapasztalataink ebben a tekintetben is megnyugvással tölthetnek el, mert arról győznek meg, hogy a kilépést megelőző lelki elhatározás rugója nem az egyén anyagi érdekének hajhászása vagy vallástalanság volt, hanem ellenkezőleg túlságos vallási rajongás, a mely — mint e kérdésnek a vallásfelekezetek szempontjából való tárgyalásánál is említettük — nem érve be a saját vallásfelekezete nyújtotta lelki eledellel, valami újszerű, a közösséget és egyenlőséget szerinte jobban kifejezésre juttató, érzelmi világának inkább megfelelő tanítást közvetlenebbül nyújtó szektákban keres kielégítést, ha e szekták ma még törvényen kívül állanak is. Vallási eltévelyedésről lehet szólni, de vallástalanságban keresni nem lehet a kilépések okát ott, a hol a kilépettek több mint háromnegyed része nazarénus meg baptista és ilyenképen magyarázza meg a kilépés okát: »az igaz vallás híve vagyok«, »tisztábban akarom az istent imádni«, »a papok hibásan magyarázzák az evangéliumot, mi az általunk helyesen értelmezett szentírás tanítása szerint akarunk üdvözülni«. A főszolgabírók és polgármesterek legnagyobb része hangsúlyozza ezt a felekezeten kívül állókról beküldött jelentéseiben s nem egyszer szó szerint idézi a kilépés szándékának bejelentése végett előtte megjelent nazarénusnak vagy baptistának a maga naivságában a közvetlenség erejével megszólaló nyilatkozatát, a melyből nem erkölcsi elvadás, hanem inkább az egy igaz istenbe vetett élő hit és az üdvösség megnyerésére való állhatatos törekvés sugárzik. Talán nem végzünk érdekesség és tanulság nélkül való munkát, ha a kilépések okait feltüntető számokat a tárgyalás alatt álló hat esztendőről (1896—1901) összesítve a következőkben közöljük:

A kilépés oka	A kilépettek száma	
	összesen	%-ban
a nazarénus szektához való tartozás vagy áttérés	6.585	41,6
a baptista szektához való tartozás vagy áttérés	1.523	9,6
a nazarénus szekta és az egyházi szolgáltatások terhes volta.....	2.874	18,2
a baptista szekta és az egyházi szolgáltatások terhes volta.....	1.018	6,4
egyházi adók terhes volta.....	1.368	8,7
viszállkodás a lelkészszel	685	4,3
egyéb és ismeretlen okok	1.771	11,2
	összesen	15.824 100,0

E számok világosan mutatják, hogy az esetek több mint háromnegyed részében a nazarénus és baptista szektához való csatlakozás, helyesebben már régen ezekhez a szektákhoz való tartozás volt a kilépés oka, az esetek nem egészen egynegyed részében párosulva az egyházi szolgáltatások terhes voltával. Sőt kétségtelen, hogy a nazarénus és baptista szektáknak még nagyobb szerepük van a kilépések okaiban, mint a most közölt számok mutatják. A kilépések okainak elég jelentékeny és pedig körülbelül egytized része ismeretlennek van feltüntetve, a mi abban találja magyarázatát, hogy az adatokat szolgáltató hatóságok az adatgyűjtés pontos volta érdekében csak akkor kötelesek bejelenteni a kilépés okát, ha hatóságuk területén tömegesebb kilépés történt, a mikor t. i. a kilépés nagyobb feltűnést kelt s okai is szélesebb körökben kerülvén megbeszélésre, nem maradhatnak titokban az őket nyilvántartó közigazgatási hatóságok előtt sem, a melyeknek a statisztikai adatgyűjtés céljaira az egyének erkölcsi életének belső viszonyaira vonatkozó kutatásokat a m. kir. központi statisztikai hivatalról szóló 1897. évi XXXV. t.-cikk különben megtiltja. Ezért a szórványos kilépések okairól a jelentések nem számolnak be, de bizonyos, hogy az ismeretlennek jelzett okok között is sűrűn fordul elő a nazarénus és a baptista szekta.

Hogy a felekezeti kötelékből való kilépések nem jelentenek egyúttal vallástalanságot, a kilépések okai közt az említett két szekta nagy szerepe mellett még egy más jellemző tény is tanúsítja. A kilépettek közül ugyanis csak 1372 volt városi lakos, az összes kilépetteknek 8,7%-a. Ez a számarány, a mely a városi lakosságnak az ország népességében elfoglalt arányánál kevesebb, világosan mutatja, hogy a felekezetből való kilépés lehetőségével nem a városokban honos vallási közönyösség sietett élni, hanem a vidéki népességnek a nazarénus és baptista tanoktól már régebben megejtett vallási rajongása. Hogy a tulajdonképeni városokat, a melyeknek a hit

dolgaiban közömbös népét pedig jobban lehetett félteni a törvény hatásától, a felekezetből való kilépések mozgalma mennyire megkímélte, még jobban szembetűnik, ha meggondoljuk, hogy a felekezeti kötelékből kilépett 1372 városi lakos majdnem fele részben két kiváltképen földműves lakosságú, s nem tulajdonképeni városi jellegű municípiumunkból: Hódmezővásárhelyről és Szegedről kerül ki.

Hogy a kilépések túlnyomó része nem vallástalanságból, hanem inkább a vallási szenvedelem túlcsapongásából, rajongásból fakad, azt még avval is bizonyíthatjuk, hogy a kilépettek sorában a nők négyszázzal haladják meg a férfiak számát, holott a nő mindig hívebben ápolja szívében a vallást, mint a férfi. Viszont azonban könnyebben is fanatizálható és ezért a nazarénizmusnak és baptizmusnak könnyebben hozzáférhető volt.

Az eddigiekből kiderül, hogy a kilépések okait az esetek legnagyobb részében a közerkölcs szempontjából megnyugvással vehetjük tudomásul. Az a kérdés már most, hogy a nazarénusok és baptisták szektákba tömörült kilépettek — az egyéb okokból kilépettekről később lesz szó — viselkedésükben megfelelnek-e a társadalom erkölcsi rendje szempontjából velük szemben támasztható követeléseknek? Feleletül idézem dr. Balaton Gyula úrnak, az óbecsei járás főszolgabírójának e tárgyban hozzá intézett levelémre szíves készséggel adott válaszát: A nazarénusok erkölcsi tekintetben kifogás alá nem esnek, sőt kiválnak azáltal, hogy nem káromkodnak. A leányok szeretőt nem tartanak. Nem hazudnak, sőt régi, nem nazarénus korukból eredő bűneiket is bevallják. Szótartóak. Egymás erkölcsére nagyon ügyelnek. Szorgalmasok, lelkiismeretesek és megbízhatók. Feltétlenül mértékletesebb életet folytatnak, mint a község többi lakosai. Szeszkes italt egyáltalában nem isznak. Korcsmába nem járnak. A zajos (zenés) multságokat kerülik. Egyszerűen, feltűnés kerülésével, többnyire sötét ruhákba öltözködnek. Igen csendes, illemtudó magaviseletűek. Az esti órákban, vagy vasárnap délután tartják áhítatos ének és a biblia magyarázatából álló isteni tiszteletüket, a melyet erkölcsös beszéddel zárnak be. Megfigyelésük végett a főszolgabíró úr is többször vett részt isteni tiszteletükön s — mint írja — mindig örült az ott tapasztaltakon. Épen ilyen kedvező képet festenek a felekezeten kívül állókról a többi értesítések is, amelyeket az e mozgalom főfészkeként tekinthető vidékek főszolgabíráitól kaptam. Rajongásukra vet világhosszgot e levelek egyike, a mely azt

mondja, hogy asszonyaik majdnem mind hisztériásak. Egy másik főszolgabíró azt írja jellemzésükre, hogy a lőtt vad húsát nem eszik, semmiféle állat vérének nem használják fel, kerülnek a perlekedést, esküt nem tesznek. E mellett ő is a vallási rajongás egyik tünetét fedezi fel bennük, midőn azt mondja, hogy nagyon makacsok és meggyőződésüktől akkor sem állanak el, ha helytelen. Hogy a felekezeten kívül állók erkölcsi tekintetben kifogás alá nem esnek, erős bizonyítást tesz róla bűnügyi statisztikánk is, a mely az országos letartóztatási intézetekből, kir. törvényszéki és járásbírósi fogházakból szabadultakat hitfelekezetük szerint is részletezi s pl. az 1900. évről a következő képet tárja elénk:

Az 1900. évben szabadultak közt volt

	r. kath.	g. kath.	g. keleti	ág. h. ev.	ev. ref.	unit.	izr.	egyéb
szám szerint	32.578	9.423	11.644	3.774	10.287	334	2.349	13
%-ban	46,27	13,38	16,54	5,36	14,62	0,47	3,34	0,02

Ha már most az »egyéb« cím alatt kimutatott mind a 13 egyént felekezeten kívül állónak vesszük is (pedig bizonyára van köztük egy-két örmény kath., anglikán, meg mohamedán is), a felekezeten kívül állók, — mint az arányszám is mutatja — akkor is csak 0,02%-át-át alkotják az összes letartóztatottnak, holott az ország népességében aránylag majdnem ötször ennyien vannak: arányszámuk 0,09-et tesz.

Meggyőződhattunk az előadottakból, hogy a nazarénus és baptista szektákhoz való tartozás külső kifejezésre juttatása kedvéért történt kilépések az erkölcsi rend szempontjából nem adnak okot a nyugtalanságra. A kilépések okának vizsgálata azonban egy határozottan sajnálatraméltó és sürgős orvoslást követelő jelenségre is világosságot vet: a felekezeti kötelékből való kilépés okai közt az egyházi szolgáltatások terhes voltának és az egyházi adótól való szabadulás vágyának szereplése, a mely egy-egy esetben 1368 esetben, a nazarénus vagy baptista szektákkal karöltve 3892 esetben szolgált a kilépés indító okául. Ezen az úgy az állam, mint az egyházak szempontjából méltán kifogásolható s valóban tarthatatlan helyzeten lehet is, de kell is segíteni. Nem szabad túrni az állapotoknak az egyházi szolgáltatások jóformán teljesen rendezetlen volta mellett természetes folyamatként jelentkező olyan elfajulását, amire nem egy példa van, hogy helyenkint a nép tömegesen tér át a drágábbról az olcsóbb vallásra, s nem szabad túrni azt, hogy az anyagi kérdések a vallási érzelmeket vagy akár ez érzelmeknek csak külső burkát: a felekezeti hovatartozást csak súrolják is. Ha nincs is valami nagy erkölcsi értékük az olyan hívőknek, akik-

nek egyházukhoz való hűsége az anyagi kedvezés czérnaszálán lóg, viszont kár alkalmat adni a gyengéknek, hogy megtántorodjanak. Nem egy főszolgabírói jelentés kiemeli az egyházi szolgáltatások terhes voltát a nép szegénységével szemben, s bizony itt is áll, hogy »paupertas magna meretrix«. Valóban, a hogy a felekezeten belüli kilépések okait vizsgáljuk, még határozottabbá válik bennünk az a régen élő meggyőződés, hogy az egyházi szolgáltatások zűrzavaros tömkelegében végre valahára rendet kell csinálnunk. Hiszen ma számos egyházi szolgáltatás közönséges fejadó természetével bír, mert vagyoni helyzetre való tekintet nélkül rovandó le minden pár után. Mivel pedig pár gyanánt a házaspáron kívül a felserdült fiúk és pártában maradt lányok is számbavétnak, s a szegényebb osztályhoz tartozó családok rendszerint több tagot számlálnak, mint a jobb módúak, ezek az egyházi szolgáltatások fejtetőre állított, élével a szegényebb sorsúak felé irányuló fokozatos fejadó alakját öltik fel, a minek elviselhetetlen volta kivált akkor érezhető a maga kegyetlen mértékében, mikor — s erre szintén van eset — a hívőnek a természetben szolgáltatandó jószágot (sonkát, bort, fát stb.) pénzért kell vennie. Ily körülmények közt abban az állításban sincs túlzás, hogy helyenkint az egyházi szolgáltatások az állami adók értékösszegét is meghaladják. Különösen áll ez a két protestáns felekezetről, aminek következményéül tekinthető az, hogy az egyházi szolgáltatások terhes volta miatt kilépettek sorában aránylag nagyobb számmal vannak képviselve a lutheránusok és kálvinisták, mint az összes kilépettek között. De áll ez a római katolikus és görög keleti egyházak lelkészeinek a hívek részéről kijáró szolgáltatások tekintetében is. Nem is lehet csodálkozni azon, hogy szegényebb vidékeken a párbér, lukma, kepe stb. neve alá foglalt egyházi tartozások behajtása nagy nehézséggel jár és sokszor elkeseredett gyűlölséget fakaszt a nép és lelkipásztora között, a ki a kenyérszerzés gondjaival küzdve lelki hivatásának a legnagyobb jóakarattal sem felelhet meg kellőképen. Ha ezenkívül még azt is számításba vesszük, hogy e szolgáltatások behajtása és a körülötte felmerülő panaszok mennyi munkával árasztják el közigazgatási hatóságainkat, bizony nagyon is elérkezettnek kell látnunk az idejét, hogy egyszer már munkába vegyük az egyházi szolgáltatásoknak a hívek teherviselési képességét számba vevő, arányos rendezését, a mit különben egyenes adóink reformjának 1893-ban közzétett emlékirata is

kilátásba helyezett. E kérdés megoldásánál bizonyynyal sokféle érdekre kell majd tekintettel lenni, s ez a kielégítő, gyökeres szabályozást nehezzé is teszi, de tovább nem halogathatja, mert a sürgős orvoslást nem csak az államnak és az adózó híveknek, de főképen maguknak az egyházaknak a jóvolta is követeli. Ép ezért az egyházaknak kell ebben a különben is autonómiájukba tartozó dologban a kezdő lépést megtenni s a megoldásban a hívek válláról mentül több terhet levenni, a mi kivált azoknál az egyházaknál történhetik könnyű szerrel, a melyeknek nagy törzsvagyonuk van.

De csupán az egyházi terhek könnyebbítésével még nem tették meg az egyházak kötelességüket a maguk szempontjából rájuk károsnak tartható felekezeten kívül álló szekták terjeszkedésével szemben. Más fontosabb kötelességeik is vannak. Ezek közé tartozik az egyházi főhatalom erélyes és gondos gyakorlása a veszélyeztetett pontokon. Az egyházi felsőbbségnek szigorúan kell ügyelni arra, hogy a lelkész összeférhetetlen természetével, politikai vagy társadalmi mozgalmakban túlon-túl exponált magatartásával vagy épen megbotránkoztató viselkedéssel alkalmat ne adjon arra, hogy híveinek egy részét ellentáboroként lássa magával szemben. A hol viszály van keletkezőben a lelkész és a hívek közt az egyházi főhatóság avatkozzék be villámgyorsan s tömje be a veszedelem kútforrását, mielőtt a személyi gyűlölködés az egyházban kárt tevő elhatározássá fajulna. Gyors és gondos egyházfelsőbbségi beavatkozás mellett a felekezetből való kilépések krónikájában a lelkészszel való viszálykodásnak nem juthatott volna akkora szerep, hogy miatta 685-en hagyták el felekezetüket és sohasem következhetett volna be pl. hogy a hívek kántor- vagy tanítóválasztás miatt lelkészükkel összeveszve megtagadják apáik hitét. Pedig mindkettőre volt eset s ez a kicsinyes okból származó czívódás csupán egy alkalommal több mint kétszáz főnyi veszteséget okozott az érdekeit egyháznak. Ezen a ponton egyházi főhatóságainktól annál nagyobb tapintatot követelhetünk, mert a lelkészszel való torzsalkodás nemzeti szempontból is veszteséggel járhat, a mire például idézhetjük azt a napilapokban is szellőztetett esetet, a mikor a délvidék egy községében a róm. kath. sokácok a velük viszálykodásban lévő lelkészük miatt tömegesen fenyegettek a görög keleti vallásra való áttéréssel, s fenyegetésüket részben be is váltották.

Azonban nemcsak egyházkormányzókra, hanem az alsóbb

papságra is komoly kötelességek hárulnak, ha a felekezeten kívül állókat hódításukban végképen meg akarják állítani. Meg kell érteniök, hogy a nazarénizmus és baptizmus főereje a lelki közösség tudatában van s ezt kell nekik is híveikben feléleszteni és ébren tartani. Az ige hirdetésében simuljanak teljesen híveik értelmi színvonalához, cselekvésükben szálljanak le a nép közé, a nyomorúság forrásaihoz. Legyenek híveiknek szomorúságukban vigasztalójuk, szerencsétlenségükben gyámolítójuk, hogy soha se érezzék a vallás vigasztaló, felemelő erejének hiányát s mindig láthassák az egyház szeretettel teljes gondoskodásának nyomait. Törődniök kell a nép szociális helyzetével is és az ezen a téren a nép javára és az egyház érdekében véghezvitt működésükkel halhatatlan érdemeket szerezhetnek. Ezért az egyházaknak gondot kellene fordítaniok arra, hogy papnevelő intézeteikben a tanítás tárgyai közé a társadalom-politika alapvető ismereteinek és tanai gyakorlati alkalmazásának oktatását is bevegélyék. Meg kell gondolniok, hogy ma a felekezeti szabadságnak és az életviszonyok bonyolódottabbá válásának korszakában egész más teendők várnak a lelkipásztorra, mint hajdan. Elmúlt az az idő, a mikor elegendő volt, ha — mint Eötvös Károly oly találóan mondta — a lelkészek a felekezeti kényszer csöndes árnyékában meghúzódva a lelkészi teendőknek csak azon legszükségesebb mértékét végezték, a mely mérték megszégéséért egyházi felsőbbségük esetleg felelősségre vonta volna őket. Ma teljes mértékben kell gyakorolniok a vallásosság fenntartásának, megerősítésének és terjesztésének igazi tényezőit: a Krisztusi erényeket s e mellett híveiknek gazdasági téren is tettel és tanácsal szolgálatára lenniök. Annak a lelkésznek, a ki hivatását így fogja fel és így tölti be, nyája a felekezeti szabadság korában sem fog megfogyatkozni, sőt erősbödni fog, ha talán számban nem is, de a vallásos érzés mélységében minden bizonynyal. Azonban nem csak az egyházakra hárul kötelesség, ha híveiket meg akarják őrizni, az államnak is vannak kötelességei a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvény következményeinek megvalósítása tekintetében. Ma úgy áll a dolog, hogy a hivatalos felfogás a törvény alapján kilépetteket felekezeten kívül állóknak nevezi, azt a látszatot keltvén, mintha a kilépettek a bevett és elismert vallásfelekezetekhez tartozókkal szemben egy szervezetlen, felekezeti kötelék által össze nem tartott tömeget alkotnának. Csakhogy a formák meze — mint annyiszor — itt sem fedí a valóságos állapotot. A tény ugyanis

— mint láttuk — az, hogy a felekezeti kötelékből kiléptek több mint háromnegyedrésze két szektába: a nazarénusok és baptisták szektájába tömörül s felekezetiileg nagyon is jól van szervezve, mert a szervezkedés főtényezője: a közösség tudata e szekták minden egyes tagjában élénken él. Valójában tehát két új felekezettel állunk szemben, a melyek csupán hivatalos elismerésre várnak, a minek lehetőségét a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvény biztosítja is. A baptisták felekezetének elismerése ellen komoly kifogást nem lehet tenni: rég megállapított hitelveik se törvénybe, se közerkölcsökbe nem ütköznek, szervezett hitközségekben élnek, úgy, hogy velük szemben csak arról lehet szó, hogy a rég meglevő tényleges állapotnak utólagos szentesítését adja meg a hivatalos elismerés.

Másképen kell megítélnünk a nazarénusokat, a kiknek hitelvei a fegyverfogást tiltják s így ellenkezésbe jönnek az általános védkötelezettség törvényben gyökerező elvével. Mivel tehát tanításuk ezen a ponton törvénybe ütközik, szektájuknak törvényszerű elismerésére ma számot nem tarthatnak. De azért katonáskodásuk idejében ma is figyelembe kellene venni nazarénus voltukat. A tapasztalás ugyanis azt mutatja, hogy a nazarénus, bármit tesznek is vele, a katonaságnál se nyúl fegyverhez. Engedetlenségéért természetesen börtönbe kerül, s ha kiszabadul is, hamarosan visszakerül megint, mert ellenállását a börtön se törli meg, sőt a mártírság érzése még megacélozza. Így fogságban tölti el védköteles korának egész tartamát s életének legtermékenyebb évei haszon nélkül szállanak el a katonabörtön falai közt. Sokkal helyesebb volna a nazarénusokat a fegyverfogás alól felmenteni s olyan szolgálati ágban pl. katonai kórházakban, sütőházakban, élelmezési raktárakban alkalmazni, a hol a fegyverfogás elemeinek ismerete nélkül is jól be tudják tölteni rendeltetésüket. A nazarénusok ilyen szolgálati beosztása ellen elvi okokból alig lehetne kifogást tenni. Hiszen ők ma sem fognak fegyvert s e mellett állhatatos engedetlenségükkel csorbát ütnek a katonai felsőbbség tekintélyén is, míg a javasolt mód elfogadása esetén az állam nem adna alkalmat a nazarénusoknak parancsszavának semmibe vevésére, nem csinálna belőlük szektaterjesztő mártírokat, improduktív és költséges rabok helyett hasznavehető munkásokat nyerne a katonaságnak s hamarabb visszaadhatná őket polgári foglalkozásuknak. Hogy pedig az állam prémiumot ne nyújtson a nazarénusoknak, a kik köze némelyek csak azért állanak,

hogy a fegyverfogástól és a háborúnak a fegyverviselőket legközelebről érő veszedelmeitől meneküljenek, a fegyvert fogni vonakodó nazarénusok szolgálati idejét fel lehetne emelni öt vagy hat évre. Ezt annál inkább meg lehetne tenni, mert nem csak az említett okból czélszerű, hanem valóban méltányos is, hogy azok, a kik a fegyverforgatás fáradságos és háborúban koczkázatos munkáját végzik, hamarabb szabaduljanak a katonasorból, mint azok, a kik a maguk kedve szerint menekülni akarnak a fegyverfogástól s háborúban se teszik ki bőrüket veszedelemnek. Meggondolva azt, hogy a katonáskodás túlnyomó részben östermelő foglalkozást űző népünk legproduktívabb életidejének egy részét emészti fel s már is hosszú időre vonja el polgári munkakörétől, a melybe katonakorában sóvárogva vágyik vissza, hinnünk kell abban, hogy a fegyverforgatástól való mentesség, ha a szolgálat idejének tetemes meghosszabbításával jár, aligha fogja a nazarénusok közé csábítani népünket, a mely ma is, a szolgálat idejének egyenlő tartama mellett is, szívesebben szolgál fegyver alatt, mint nem harczoló alkalmazásban, a melyet lenéz és lenézése jeléül különféle gúnynevekkel illet.

* * *

Elfogulatlanul igyekeztünk ismertetni a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvény hatását. Hiszszük: sikerült meggyőznünk a figyelmes olvasót arról, hogy azok a kétségenkívül tiszteletreméltó okokból fakadó hazafiúi aggodalmak, a melyeket a törvény javaslatának ellenzői hangoztattak, nem váltak valóra, mert a felekezetből való kilépések mozgalmának sem számbeli hordereje, sem káros erkölcsi hatása nincs. A magyar állameszme nem forog veszedelemben, az állam erkölcsi rendjét nem kell féltünk. Az a veszteség, a mi ezen a réven az egyházakat érte, csak számban, de nem erőben való megfogyatkozás s még számszerint se nagy. Értékben meg semmi se, mert a kilépés legtöbbször csak egy hazug és természetellenes kötelék feloldását jelenti azok részéről, a kik lélekben már régen elfordultak attól az oltártól, a melyhez őket a törvény parancsszava füzte. A törvény tehát vesztesé se senkit se tett, ellenben győzelmet hozott a lelkiekben való meggyőződés ősjogon sarkalló fenséges szabadságának, a mit annál nagyobb örömmel üdvözölhetünk, mert benne immár hat éven át népünk az ősei hitéhez való ragaszkodás tűzpróbáját diadalmasan megállta.

Dr. Kenéz Béla.